

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI DÜŞÜNÇESİNDE YER ALAN BAZI METAFORLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on Some Metaphors in Thought of İbrahim Hakkı of
Erzurum

Pakize Pervin AYTAÇ*

Özet: Bu çalışma, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın, sufizm ve ahlakla ilgili düşünce sistemini ve fikirlerini, insan hayatına anlam katan üç metafor eşliğinde açıklamaktadır: akıl, kalp ve ruh. İbrahim Hakkı'nın verdiği bilgiye dayanarak, filozofik anlamda zor çözümlenebilen varlığın gizeminin nasıl kavranabildiği ve aşk, kalp ve ruha ilişkin kesin gerçeklere ulaşma yolları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Akıl, kalp-ruh ve aşk.

Abstract: *Erzurumlu İbrahim Hakkı offered a system of thoughts covering his approach and ideas in regard to the Sufism and the morality, so that the people could know and comprehend their surrounding, themselves and finally Allah (c.c.). This paper addresses three metaphors that make the human life meaningful: mind, heart and soul. It is tried to explain through the data from İ. Hakkı, the Honorable, how the mystery of existence could be reached while it has never been philosophically solved, and how the ways to absolute reality are related to the love, heart and soul.*

Keywords: *Mind, heart-soul and love.*

18. yy. başlarında Avrupa, skolastik zihniyetin dar ve katı kalıplarını bırakarak yeni bir hayat, yeni bir dünya görüşü ortaya koymuş, kültür birliğinin şuuruna vararak sahasını ve üretim imkanlarını genişletmiştir. Aydınlanma çağı felsefesi, bu yüzyılda aklın rehberliğinde inanılmaz keşiflere yol açmıştır. Ancak, kutsal evren anlayışının devre dışı bırakıldığı bu yüzyıl, kainatın bir metaya dönüşmesi sürecini de beraberinde getirmiştir.

Bize gelince; 18. yy. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş alanındaki yenilgileri, iç isyanlar, bozulan ekonomi, donmuş bir ilim hayatı, toplumsal problemlerin üst üste yığılması, ilim ve tefekkür hayatının sığlaşması, bu dönem kültür yaratıcılığının giderek daralması sebebiyle zihni çözülmenin başladığı, yeni bir düşünce kurma gücünün kaybolduğu yıllardır.

---

* Prof. Dr.-, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Ancak bu yüzyılda, çağının gelişmelerini yakından takip eden, yeniliklere yabancı kalmayan, geriye dönüşe olumlu bakmayan bir fikir ve ilim adamı olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, insanın ve kâinatın oluşumunda bugünkü bilimin henüz keşfetmeye çalıştığı bazı gerçekleri onların yakalayamadığı “*hakikat*” noktasından bakarak açıklığa kavuşturuyordu.

Dinî naslarla, ilmi gerçekler çeliştiği zaman, dinî nasların aslına uygun bir şekilde yorumlanmasının gereğini savunan İ. Hakkı bu tür hakikatleri İslam dininin “*arayıp bulun*” dediği hükümler (Bingöl: 17) ışığında değerlendirebiliyordu.

Onun mana dilini çözmek düşüncemizin temelinde, çağları aşan bu fikir adamının çıkış noktalarını görmek arzusu yatmaktadır. Divanındaki metaforları bilgi-değer-varlık ve insan başlıkları altında toplarken, amacımız bu çıkış noktalarının felsefesini yakalamaktır.

“*Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı*”ndaki mana dili; bilgi, varlık, insanın varlığı ve değer alanıyla ilgili metaforlar açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeleri yaparken “*çağdaş metafor*” teorisinin, kavramsal sisteminin temelindeki metaforik düşünce dünyasının esas elemanları olması fikrinden hareket edilmiştir. Düşünce dünyamızın ana figürlerinin değerlendirilmesi, özellikle de ontolojik/varlıksal metafor sisteminin, edebiyat araştırmalarına derinliğine inceleme alanı oluşturması bakımından yeni bir kapı açacağı açıktır. Belleğimizdeki ontolojik metafor dilini tespit bu açıdan son derece önemlidir.

Metafizik düşüncemizin “*hakim metaforları*” varlığı söze taşıyan yapısıyla büyük önem arzetmektedir.

Düşünce tarihinin çok tartışılan temel konularından biri olan “*varlık*” problemi, bir felsefe dalı olan ontolojinin (varlıkbilim / varlık felsefesi) de ana meselesi olmuştur.

Kültürümüzü, medeniyetimizi, varlık sistemimizi anlamlandıran metafor tekniğini kavramak, varoluşun kozmik boyutlarını anlamak demektir. Mana dilinin kodları çözülmeyen, örtülü anlam katlarını açmak mümkün değildir.

Türk düşüncesinin kökleri, bu metafor dilinin çözülmesiyle daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu yönde bir çalışma zihni bilgeliği, artan içgörüyü, derin bilgiyi beraberinde getirecektir. Bu da hayat karşısındaki görüş mesafemizin artmasını sağlayacaktır.

Kültürümüzün kendine özgü özelliklerinin şifrelendiği açık ve gizli semboller ve simgeleri bu kodların asıl kaynaklarını ve manalarını araştırmak, “*kültür ontolojisi*” tekniği ile yeniden değerlendirmek, Türk düşüncesinin idelerini, fikirlerini gelecek nesillere taşımak adına, fevkalade önem arzetmektedir.

Türk düşüncesine eklenen yabancı imgeler, yapay kültür bombardımanının korkunç dehlizlerinde kaybolma tehlikesi yaşayan gençliğimizde büyük sorunlar yaratmaktadır. Bu sebeple, fikir hayatımızın şifrelerini yeniden

kodlayarak üzerinde ciddi çalışmalar yapmak kaçınılmazdır. Bu çalışmalara başlarken hareket noktamız sadece matematik bilgiler olmamalıdır.

Metafizik bilgi olmaksızın hakikat kavranılamaz. Varlığın özülüyle temas mistik düşünce ile mümkündür. Mistik psikoloji bir psikokozmolojidir. Sufi psikolojisiyle kozmoloji arasındaki yakın bağ, insana varoluşun kozmik boyutlarını anlama fırsatı verir. Msl. “ölmeden önce ölü” emriyle yeniden dirilmeye imkan bulan zihniyet, bu etik kozmoloji sayesinde hayatı manalandırmayı başarma şansını elde edebilir.

İnsan ve kozmik bilinç, kavramını ciddiyetle araştırdığımızda, evrensel bilince giden yolun, insanın kendi özünden geçtiği görülecektir. Beş duyu verileriyle bloke edilmiş bir bilincin kendini maddeden ibaret kabul etmesi ne büyük yanılgıdır.

Astrofiziğin, Kuantum fiziğinin, gen mühendisliğinin geldiği nokta, artık insanın içinde olduğu evrensel sistemi, insan düşüncesinin “Yaratıcı Düşünce” ile olan bağlantısını ortaya koymaktadır.

“Tüm evren, her zerresine kadar aynı bütünlüğün ve tebliğin ifadeleridir”. Modern bilimin bu tespiti, tasavvuf felsefesinin insanda mevcut evrensel bilincin ve gizli kalmış güçlerin açığa çıkarılmasıdır (A. Baki. 1994). “Zerre tümünün aynasıdır” diyen hologramik felsefe bu olguyu günümüz dünyasına çok yeni bir buluş diye taktim etmektedir.

Modern bilimin bulguları, şimdiye kadar bakışını birbirinden ayrı ve bağımsız varlıklar kabulüne göre geliştirmiş olan insan bilincini, artık bu alışkanlığını terk ederek “birlik” ve “bütünlük” anlayışına doğru bir sıçrama yapmaya yöneltmektedir. Bu gelişmelerin en heyecan verici yanı, Fizik-Nörofizyoloji-Genetik gibi evreni ve insanı inceleyen bilim dallarının açtığı yeni ufuklarda tasavvuf izlerinin fark edilmeye başlanmasıdır.

Klasik fizikte uzun yıllar maddenin yapıtaşının atomlar olduğu öğretile gelmişken, bugün artık modern bilim de konuyu tasavvufun vurguladığı şekilde açıklamaktadır ki, maddenin esas yapı taşı “bilinç”tir. Atomaltı düzeydeki titreşim ve zerreciklerden itibaren her şeyi meydana getiren, evrensel bilinçtir, bilinci işin içine katmadan evrenden bahsedemeyiz. Dolayısıyla, insan ve evren aynı bütünü tezahürleridir ve özde birdir.

Evrenin parçalanamaz bütünlüğü ve her şeyin her şeyle bağlılığı, yani evrendeki birlik, bilim adamlarının en çok dikkatini çeken kozmos gerçeği haline gelmiş görünmektedir.

Evrenin ve içindeki her şeyin “Allah ilminden” yani “evrensel şuurdan” meydana gelmiş olduğunu ve bu şuurun varlığın özünde, her zerrede mevcut olduğunu çağdaş bilimlerin ortaya koyduğu tespitleri, dikkatle gözden

geçirdiğimizde İ. Hakkı'nın insan ve evren düşüncesi daha da önem kazanmaktadır.

Holografik olarak düzenlenmiş bir evreni, holografik esaslara uygun şekilde çalışan beynimizle algıladığımızı göre, o halde doğru değerlendirmelere ulaşabilmemiz için yapmamız gereken şey, yaşama bakışımızı, bu holografik esasa uygun şekilde yeniden yapılandırmamızdır. Bunu başarmanın yolu da, konumuz olan İ. Hakkı ve benzerlerinin fikir dünyalarına yeniden eğilmektir, zira onlar da zikrettiğimiz bulgular fazlasıyla mevcuttur.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda pek çok metafor tespit edilmiştir. Her bir metaforun anlam haritası çalışmalarımız devam etmektedir. Bu yazıda onun sistematigindeki üç önemli kavram "*akıl-kalp-gönül*" üzerinde durulacaktır.

I. AKIL:

Arapça kökenli bir kelime olan aklın sözlük anlamlarını incelediğimizde, bir taraftan "*bağ, bend, engelleme, alı koyma, nehy, ikal (köstek)*"; diğer yanda "*idrak, anlama, kavrayış, zeka*" gibi farklı anlamları ihtiva ettiğini görüyoruz. (TD VİA, c. II, 1989: 238).

(Logos) veya (akıl) evrendeki varoluşun vasıtasıdır. Bu akıl ilke; hayatın da, bilginin de temelidir. Aklın mahiyetini izâh konusunda ilk devirlerde kişinin dünyaya aldanmaması ve ukbaya yönelmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Onlar, akli imandan sonra verilen en büyük nimet olarak görmüşlerdir (Uludağ, 2002: 246).

Akıl insanlara Allah'ın lütfudur. Akıl olmasaydı medeniyet olmazdı, insanlık olmazdı. İnsanı hayvandan ayıran akıldır.

Akıl paha biçilmez bir cevher, eşsiz bir mevhibedir.

Akıl, Allah'ın (C.C) bir tecellisidir.

Bir hadiste Hz. Aişe (R.a.) birgün Hz. Peygambere: "*Yâ Resulallah! İnsanlar dünyada ne ile üstünlük elde ederler? diye sordu. Peygamber (A.s.): Akıl ile, dedi. Aişe (R.a.): Ahirette de mi? Diye sordum. Akıl ile, diye cevap verdi. O zaman ben de, -Herkesin kıymeti ameliyle ölçülmez mi? dedim. Peygamber (A.s.): Yâ Aişe! Onlar akıllarından fazla bir şey yapabilir mi? Allahu Teala'nın verdiği akıl nispetinde amel ederler. ondan sonra amellerine göre mükafatlanırlar, cevabını verdi.*" (Kuşeyrî).

Hem dünyanın hem de ahiretin hakkını veren akıl, birini diğerine kurban etmeyen bütün dengelerin yerli yerine oturtulduğu bir akıl...

Akıl insanın doğuştan getirdiği bir kabiliyeti (ğarîza)dir. Tanrı onu imtihana çekeceği kullarına kendisi için bir hüccet olsun diye koymuştur. Ve akıl bir bütündür. Ondandır gelen iki fenomen vardır; fehm (anlayış kabiliyeti) yani teorik akıl ve basiret yani pratik akıl. Bunların ne akıldan ayrı varlıkları vardır ne de aklın bölümleridir. Aklın birbirinden ayrı iki fonksiyonudurlar. Tabiat ve

naslar, aklın varlığı için delillerdir. Ontik yönden akıldan önce gelirler; onlar akla ve akıl da onlara uygundur. Aklın varlığı bunlar sayesinde bilinir.

Kişi, kulluğun bilincine akıl vasıtasıyla ulaşır. Bir başka deyişle; Akıl, ilme ve marifete sarılarak tefekkür ederse yol alır. Allah, akılla bilinir ve O'na ancak ilimle itaat edilir. Bu akla “*kutsi akıl*” ve “*basiretli akıl*” denir. (Göztepe, 2006:306).

Akıl nefse demirden bir bağ olur. Onu kötülükten men eder. Gönül şehrinin bekçisidir, hâkimidir. Seni doğru yola ulaştırır. Akıl hidayette bir nurdur. Orta derecede, ilim nurudur. Nihai noktada irfan nurudur. Akıl; aya, ilim; yıldıza, marifet; güneşe benzer.

Akıl kelimesinin etimolojik kökeni, sufilerin akla yükledikleri anlam açısından “*bağlama*” manası öne çıkarıldığında, ilk önceleri deveyi bağlama anlamında yaygın olarak kullanılırken, sonraları duygu ve düşünceleri birbirine bağlayan ruhi melekeye verilen isim olarak anlamlandırılmaktadır.

Türkçemizde akıl, “*us*” kelimesiyle karşılanır. Terimi kelimenin kök anlamında “*anlamak*”, “*hayrı şerden ayırt etmek*” manasında görüyoruz (K. Mahmut DLT, 1972: 135).

Akıl ikiye ayrılmaktadır;

- a. Matbu Akıl: Allah tarafından verilen akıl.
- b. Mesbu Akıl: Kazanılmış akıl.

Matbu akıl olmadığında, mesmû akıl fayda vermez, göz ışığının olmadığında Güneş ışığının fayda vermediği gibi. Matbû akıl insanda potansiyel olarak bulunan, doğuştan getirdiği akıldır. Bu akıl insanı diğer canlılardan ayıran en önemli farkıdır. Bu akıl Allah'ın övdüğü akıldır. Bu akıl olmadan insanda sorumluluk bulunmaz (İsfahânî, 1997: 577-578).

Bu düşünceden hareket eden İ. Hakkı, “*Hilkat nasıl olmuştur*” sorusuna, Allah'ın yarattığı ilk varlık olan akıl cephesinden cevap verir.

Beşinci cevher olarak kabul ettiği akıl, ona göre, tedbir ve tasarrufuyla cisimlere bağlı oylan bir cevherdir. Ve Zâtı Vâcibe olan yakınlığına göre; akl-ı evvel, akl-ı mutavassıt, akl-ı aşir olarak isimlendirilip değerlendirilir. Akılların en şerefli ve en latifi “*Küllî Akıl*” ve O'na yakın olan akıllardır.

Akıl iki çeşittir: Akl-ı maâş, akl-ı meâd. Akl-ı maaş, dünya işleri ile ilgili idraktır. Akl-ı meâd, âhiret ve asla dönüş irfanıyla ilgili idraktır.

İbrahim Hakkı'ya göre akıl, kalbin cevheridir. Bu yüzden de, Mârifetnâme'nin akl-ı meâd ile ilgili sözleri, kalbin cevherine taallûk etmektedir.

Aklı; fâniden ayrılma, bâkîye bağlanma olarak gören İ. Hakkı, akli nefisle de mukayese eder. Ona göre akıl (süs) zeyn, nefis şeyn (kusur)dir.

Bir başka mukayese de, ihtiraslardır: Akıl şifâ, hevâ şekâ (alçaklık)dir. Aklın şanı hakkında da teslim ve taattir diye bir hüküm vardır. Allah bir kulunu

sevdiği zaman ona sıra ile üç şeyi ihsan eder: Kalb-i Selim, Hulk-ı Kerim, Akl-ı Kavim.

Hak Teala'nın kullarını tezyin eylediği ziyinetlerin en güzeli olan akıl (Hadis) düşünce ile bağlantılıdır. Herkesin akılı aynı incelikte olmadığı için tasavvufta akıl yedi mertebede incelenmiştir; 1. Akl-ı maaş, 2. Akl-ı mead, 3. Akl-ı selim, 4. Akl-ı nurani, 5. Akl-ı ruhani, 6. Akl-ı sultani, 7. Akl-ı evvel (Akl-ı küll).

Akıl, şecere-i kâinattır ve bu şecerenin iki kutbu vardır. Biri en alt âlemlere kadar iner ve akl-ı maaş adını alır. Diğeriyse yükseklere, akl-ı külle kadar uzanır ve insanı yüceltir.

İnsanın yükselmesi akılla başlar. Akıl yükseldikçe nefis de buna paralel olarak yükselmek zorundadır. Nefis yücelip azizleşirken insan sırf bedenden ibaret olmadığını, canının ve ruhunun da olduğunu öğrenmeye başlar. Aklının ihatası genişledikçe ruhunun da tealisıyla irfaniyete erer.

Akıl, fitrî bir nurdur; hikmet nurlarını iktibasla ışığı artar. Akıl, kalbi şüpheli nesnelere korur; ruhu halka nazardan men eder. İnsan kalbinin hayatı, akıldır. Akıl, kendi sahibini ateşlere sokmaz; pes akılla bu suret-i kalbden saray-ı kalbe duhul eden fâniden geçip cihan-ı canı bulur.

Akla müdrike denir. Müdrikenin iki ucu vardır. Bir ucu ulviyete uzanır (ferah, cennet, nur). Diğer ucu süfliyete uzanır (Azap, ceennem, nar).

Bu iki durumun ikisi de Hakk'tır. Güneşte nârın da, nurunda bulunuşu gibidir. Güneş hem yakar (nâr), hem de aydınlatır (nur).

Tecahül (bilmez görünme) gibi akıl olmaz ve tegafül gibi hilm olmaz. Edebsizin akılı yoktur ve akılsızın dini yoktur. Akıl kâbil-i hitab-ı Yezdan (Hakk'ın hitâbına kabiliyetli)dir. Ve sermâye-i devlet-i dü-cihan (iki cihan devletinin sermayesi)dir. Akıl bir fitrî nurdur ki hikmet nurlarını almakla ziyası artar. Akıl odur ki kalbi şüpheli nesnelere çekip ve ruhu halka nazardan men' edip cümleyi daimî olan huzurda cem'eder (toplar). Akıl odur ki işlerin sonunu sana gösterir ve kâinat kitabını okur. Akıl bir kâmil nurdur ki kalbin bütününe şamildir. His ve akılla idrak edilenler onunla hâsıldır. Akıl insanın ruhudur ve hayvanî ruhun binicisidir. Ve hayvani ruh ki şehvanî nefistir, ol insan bedenlerinin binicisidir. Akıllar ve kalbler, İlahi ve gökler âleminde. Nefisler ve bedenler, madde ve yeryüzü âleminde. Pes onlar nuranî ve ulvîdir ve bunlar, zulmanî (karanlığa mensup) ve süflî (aşağılık, maddî)dir. Akıl, kâinatın etrafını dolaşıp döner. Lâkin kâinatı var edenin huzurunda aciz ve hayrettedir. Akıl, Hazret-i Hallâk'ın kuludur. Ve güzel ahlâkın efendisidir.

Aklın nam u şanı gayetle çoktur. Evvelki namı budur ki dünya ile bir meşguliyeti yoktur. Aklın zâhiri, dilini tutmaktır ve bâtını, gizli sırrı saklamaktır. Akl odur ki eşyayı Hakk ile bulur ve her şeyde Hakk'a döner. Akl bir âlettir ki kulluğu bilmek için gönülde hâsıldır. Sanma kim Rab'lığı bilmek için kalbe

vasıldır. Akıl nasihat eden bir vezir ve heva (nefis) utanmaz bir vekildir. Akıl, yürekte bir nur ve basirettir. Ve ona muhalefet hüsranlılık ve hakarettir (aşağılanmaktır). Kim ki susmaya maildir ve sıdk ile kaidir (konuşur) ve Hakk ile âlim (bilen)dir ve hayrı halka vasıldır. Ol kimse akıllıdır ki akılı vardır. Akıllı odur ki Hakkı mâsiva (Hak'dan gayri herşey) dan tercih ve ihtiyâr eder: Nefis hevâsını koyup dost huzuruna gider. Akıllı, Huda'nın çok sadık arkadaşıdır. Sadıktan muhalefet ayrılıktır.

Aklın alâmeti güzel ahlaktır ve tevhîd-i Hazret-i Hallak'tır. Akıl, özlerin özüdür ve Rabb'in sevgilisidir. Akl-ı mead (kâmil akıl)ın şanı, sevgi ve kemâldir, lutf u dad (adalet, yardım) ve doğruluktur.

İyi veya kötü âlemde her ne varsa bilcümle, harmanın başak toplayıcısı akıldır. Çünkü akıl, ezel sarayından gelmiştir. İlim ve amel işleri onunla nizam bulmuştur. Geçmiş ve gelecek umur ve ahvali, akıldır gösteren ayna misali.

Hak yolunda delil (rehber) akıl beş (yeterli)dir. Her mekânda Halil (dost) akıl besdir. Akıl güneşinin doğduğu yer ezel nurudur ve battığı yer hem izzet ve celâl sahibi katıdır. Akıl bir kudretli padişahdır. Zira ki âlemde Hakk'ın gölgesidir. Akıl, Huda nurunun gölgesi olunca gölge, sahibinden nasıl ayrı düşer? Ancak ol sahibine tâbidir. Cüz'î ihtiyarı mânî değildir. Akıl, insan ruhunun bânını (içi)dir ve ol Rabbanî latîf bir cevherdir. Akıl, gönülden parlayan bir nurdur ve orada hakk ile batılı ayırıcıdır. Akıl his ve kıyastan yücedir. Zira ki kaza (kader) de bir kusur bulmaz. Akıl, âlemin yaratılışında Hakk'ın rahmetidir. Akıl, âdemin içinde Hakk'ın hüccetidir. Akıldır âlim (bilen) olan cümle esmayı (isimleri, Hakk'ın 99 ismini) akıldır arif (bilen) olan bir müsemmeyi (isimlendirilmiş). Akıldır beden şehrinin kethudası. Akıldır hayru şerri fark eden. Akıl, sultan ve gayriler hizmetkârlarıdır. Zira ki akıl cümleden daha iyi bilendir. Akıl insan kalbinin hayatıdır. Gayb babında (bahsinde, kapısında) tercümandır...

Nitekim güneş suyu topraktan yücelere çeker, kezâlik akıl, insanı benlikten Mevlâ'ya çeker. Heva küfür ve akıl dindir. Heva a'ma ve akıl, akıbet-bîn (sonu gören)dir. Ve aklın eli ve dili kısadır. Murad ve arzu, albenin sermayesidir. Dört tabiat mürit ve akıl pirdir. On duygu asker ve akıl emirdir. Bunlardan ona muhalefet eden hor ve hakirdir ki beden uyku ile rahat eder, uyanık akıl ol zaman kendi âleminde seyahat eder. Akıl uzağı gören (dürbün) bir gözdür, onun nuru dinin aslıdır. Kim ki gazab ve şehvetle mağlup ve makhurdur, onun akılı nursuz göz gibidir. Akıl iki cihan azizidir ve ol hayır ve ihsan ehlidir. (Maarifetname, 1973; 151).

Aklın bu idrak, anlayış, kavrayışına karşılık onun bir de “eşyânın hakikatine” erişmesinin tek başına mümkün olmadığına ilişkin görüşler de vardır. Bu görüşe göre akıl düğümdür, engellerdir.

İbrahim Hakkı da, onu ileri sürmektedir.

İbrahim Hakkı'nın akla yönelmiş olduğu tenkitlerin temelinde akın kendisinden ziyade kullanımının sonucunda ortaya çıkan durumlar vardır. “*aklın eşyâyı idrâke müsait olarak Allah'ın kalbe attığı bir nûr*” (Bolay, 2009: 253) olduğu fikrinden yola çıkılırsa, aklın melekût âlemine ulaşmaktaki yetersizliği hadsî (sezgisel) akıl yoluyla aşılabılır.

Sınırlı ve cûz'î aklın, meyvesi vehim ve şüphedir. Âlemi karanlık bir âlemdir. İnsan bunun esaretinden kurtulup hissini ve kalbini hakem kılmaya bakmalıdır.

Cûz'î akıl, Küll-i akıldan ışık alır fakat ilâhi gerçekleri anlayamaz.

Aklı, hevânın ve nefsin isteklerine itaatinden dolayı hilekâr (mekkâr) gören İbrahim Hakkı şöyle demektedir:

Bu 'aklı u vehm işidir cehl ü hüzn ü havf u hatar

Ko 'aklı 'aşk ile ol kim odur bu câna menâs (Divan 318/1).

Aşk sultân-ı cihân imiş ona kul olurum

Tâ be-key vesvese-i akl ile ben mağrûrum (Divan.135).

Âkilin hâtırı gamlarla mükedder olmuş

Âşkın gönlü mahabbetle musaffâ oldu.

Aşkın hemîşe himmeti ol zât-ı pâkdir

Aklın hayâl ü fikri heman nefs-i dün olur

Aşkın belâmi hakk-ı yakindir verir safa

Aklın hadisi hile vü mekr ü füsûn olur.

Akl der râh-ı fenâya gitme kim pür-hârdır

Aşk der vardım fenâya nice bin gül-zârı var.

(Akıl yokluk yoluna gitme, içi dikenlerle doludur derken; aşk, ben yokluğa vardım içinde nice bin gülbahçeleri var, der.).

'Akl der kim şey cihetten taşra canın yolu yok

'Aşk der vardır yakın yol niçe bin seyyârı var.

Akl oldu pür tefekkür, aşk oldu pür tahayyür

Akl kular tedebbür âşık eder tealâ.

Akl der kim kaç olur cümle sıfât-ı Bîçûn

Aşk der zâtın subhâneke ammâ yâsîfün

Aşkdır kâşif-i esrâr-ı hakâyık mutlak

Akl hâricdir açılmaz ana esrâr-ı derûn

(Akıl O emsalsiz varlığın sıfatlarının kaç olduğunu sorarken, aşk zat'ın bütün niteliklerden tenzih edilmesi gerektiğini söyler. Aşk mutlak hakikatin sırlarını keşfe yararken, akıla bu derin sırlar açılmamıştır).

Akıl, bizi gizli güçlerimizi gerçekleştirmeye yönlendirir, hayatın temel amacını belirlememize yardım eder, ancak varoluşsal sorunumuzu tek başına

çözemez. Bu anlamda entelektüel ve gerçek benlik, akıl ve sezgi, içsel sesi duyabilmek için zihinsel blokları, engelleri, örtüleri aşarak aşka ulaşmalıdır. Bu engeller aşıldığında kişi kâinatın aynası olacaktır.

Bu umur-i mezkûreyi berahin-i akla kıyas etmek gayri câizdir. Zira ki: aklı-beşer, bunları idrak etmekten kasır ve acizdir (Mârifetname).

Kur'an'da “*akl*” kelimesi, isim ya da mastar olarak geçmemektedir. Sürekli olarak aklın fonksiyonu üzerinde durulmaktadır. (M.F. Abdulbakî. 1986. 468–469). Kur'an'da aklın olumlu ve olumsuz mânâda pek çok âyette yer aldığını biliyoruz.

Aklın ontolojik yapısı ve unsurları açısından probleme baktığımızda, aklın hem Cemal nuru, hem Celal nuru ile ilgisine tanık oluruz. Hiç şüphe yok ki, Allah cemalinden (güzelliğinden) ve iyiliğinden yarattığı akli, peygamberlere, velilere ve müminlere vermiş; celâlinden (gazabından) ve hoşnutsuzluğundan yarattığı akli da kâfirlere, inançsızlara verdi. Böylece bir dünyevî (mecâzi) diğeri uhrevî (hakiki) iki akıl ortaya çıkmış oluyor.

Esas olan dünyevî aklın uhrevî akıl düzeyine yükseltilebilmesidir.

Akla övgü ve yergi şeklinde çelişkili gibi görünen düşünceler aslında öyle değildir. Yakînle aydınlanmış akıl ile yakînden mahrûm olan akıl ayrımı üzerinde dikkatle durmak gereği açıktır.

“*Allah Teâlâ akli yaratınca; Ben kimim? diye sordu. Akıl sustu. Sonra aklın gözünü vahdaniyet nûru ile sürmeledi. Bunun üzerine akıl gözünü açtı ve ‘Sen Allah’sın. Senden başka ilâh yoktur’ dedi.*” Buradaki aklın gözünün vahdaniyet nûru ile sürmelenmesine iki cihetten bakabiliriz: Birincisi, kişilerin yapmış oldukları güzel amellerin neticesinde imanda kemale ulaşmalarıyla basiretlerin açılması, ikincisi de sûfilere keşif kapılarının açılması ve İlâhî nûrların onların üzerinde tecelli etmesi olayıdır. Birincisi genel manada olup her mümin bunda ortaktır. İkincisi ise özel olup sadece sûfilere has bir yoldur. İkinci yolda sûfilerin mükâşefe ve müşahede hallerini yaşaması hadisesiyle gerçekleşir. Sûfiler akla gerekli değeri vermelerine rağmen, yine de Allah hakkında bilgi edinme hususunda akla hiçbir zaman kalbe verilen önemden daha fazla değer vermemişlerdir. Zira mutasavvıflar çoğunlukla aklın karşısına, üç boyutun ötesine geçebilen, manevî, âlemle irtibat kurabilen kalbi koyarlar (Uludağ, DİA: 247).

Batı'nın nezdinde akıl, hayatın nizamı, Doğulular için aşk kâinatın özüdür. Aklın Hakk'ı tanınması aşk ile mümkündür. Akıl aşka dayanaktır. Eğer aşk akılla yan yana gelirse müstesna bir âlem kurar. O hâlde kalk, O müstesna âlemin planını çiz, aşkı akılla kucaklaştır. (M. İkbâl).

Aşk, akla mukabil bir kuvvettir. Akıl, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellileri olan varlıklar âleminde dolaşır ve o âlemin izahını yapar. Varlığın özü ile temas aklın gücünün ötesindedir.

Özün tezahürü ile uğraşmaktan başka hüneri olmayan akıl, Öz'ü anlamaktan ve anlatmaktan uzaktır. Öz, kendisini aşk dediğimiz duygu ile hissettirir. (Massignon).

Aklı aşk nuruyla süsleyenler, ilim nuruyla besleyenler insanlık ufkuna aydınlık getirirler.

Kesbî ilimle Vehbî ilmi bir tutamayız. Kişi nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye etmek suretiyle Allah ile arasındaki perdeleri kaldırmakla birlikte kalb aynası, levh-i mahfuz'daki bilgileri yansıtacak bir boyuta gelir.

Sonuç olarak:

Akıl insanı en fazla ruhlar âlemine (âlem-i melekût / nomenal cosmos) ulaştırır. Gerek akıl gerekse duyu organlarının, ilâhi âlemi etkileme güçleri yoktur. İnsanı, hüsn-ü mutlaka, kendi ilâhi kaynağına ulaştıracak yegâne yol aşktır.

Aklın nuru, aşkın ateşi ile birleşince gönül sarayı aydınlığa kavuşur.

Akıl insana varlık kazandırırken, aşk insanın varlığını ortadan kaldırır.

Aşk ve aklın birliği, vahdet makamının sınırır. Çünkü bu noktada Allah zâhir olmuştur.

Aklın filtre edilmiş, selektörden geçmiş, temizlenmiş, tezkiye edilmiş (iyilik vasfı kazanmış) haline zekâ denir. Akıl zekâ haline dönüşmezse, her zaman kötülüğe kayma şansı vardır (Filiz, 2001: 88).

Akıl insanı en fazla ruhlar âlemine (âlem-i melekût / nomenal cosmos) ulaştırır. Gerek akıl gerekse duyu organlarının, ilâhi âlemi etkileme güçleri yoktur. İnsanı, Hüsn-ü Mutlak'a, kendi ilâhi kaynağına ulaştıracak yegâne yol aşktır.

Aklın nuru, aşkın ateşi ile birleşince gönül sarayı aydınlığa kavuşur.

Akıl insana varlık kazandırırken, aşk insanın varlığını ortadan kaldırır.

Aşk ve aklın birliği, vahdet makamının sınırır. Çünkü bu noktada Allah zahir olmuştur.

II. KALP:

İbrahim Hakkı'ya göre kalp, Allah'ı tanımanın yeri ve muhabbetinin esasıdır. Kalbin makamı ve merkezi yürektir. Yüreğin ortasında "Süveyda" denilen bir siyah nokta vardır ki bu nokta batını bilgilerin doğduğu yerdir. Bu nokta-i Süveyda, Gayb ve Şehâdet âlemine bakan ikiyüzlü bir ayna gibi yuvarlak ve cilâlıdır. Bu ayna, az uyumak, az yemek, az konuşmak ibretle bakmak gibi hasletlerle cilâlanırsa onda Gayb nurları görünür; mana sırları onda suret kazanır. Böylece insan melekût âlemi ile bir derece münasebet kurup, cisim âleminden haberdar olur. Melekût âlemi, kendisine keşfolunan arif, başkalarının uyku halinde rüya ile gördüğü şekiller, haller ve acayıplıkları uyanıkken müşâhade eder.

Kalp, bir sezgi organı ve ilâhi tecelli yeridir. O, bütün şekil ve suretlerin ötesinde hakiki bir cevherin kaynağı ve makamıdır. İnsanın kalbi, melekler

cevherinden olduğundan madde âlemi içinde Hakk'ın rızasına uygun pek çok tasarrufta bulunabilir.

İbrahim Hakki, tasavvufi bir görüşle, insan kalbine büyük bir ehemmiyet vermiştir. Çünkü o, azam-i ekvândır; Yezdan'a ait feyzin feyyazıdır; iki cihanın berzahı onda toplanır; can âleminin gülistanıdır; cemalin aynasıdır; ilim ve irfanın hazinesidir; lütf u ihsan deryasıdır; Allah'ın evidir. İnsan, onu, onda nefisini bilmekle mârifetullâha kavuşacaktır.

Düşüncenin mucidi olan Süveyda, mananın aklı, şuurudur. İnsan bedenindeki hisler, onunla aydınlanır. Zira beden her bölgesinde bir başka idrak (anlayış); başka fiil ve başka isimle kendi işini görmektedir.

Kalbin iki cihanda saîd bulması Allah'a muhabbetle mümkün olur. İnsan kötü huylardan kurtulması, gönülden içeri kendi vatan-ı aslîsine yönelmesiyle mümkün olur.

Ruhun makam ve merkezi Süveyda denilen noktadır. İbrahim Hakki Süveydayı şu teşbihle anlatıyor: *“O, iki yüzlü bir müdevver ve mücellâdır, âlem-i gabya ve âlem-i şahâdete müteveccih halk olunmuştur”*. İnsan ruhunun mebdeî olan Süveyda, nefis-i nâtıkadır, halîfe-i akl-ı küll'dür. Bu noktanın büyüklüğü görünüşünde değil, *“sırr-ı istivâsı”*ndadır. Bu sır, beşeriyetten geçip melâike makamına erenlere nâsîp olmuştur. Süveyda; ecsâm, eşkâl ve levnden sade, bir fert ve mücerret noktadır. Akl-ı meâd, bu noktanın eseridir.

Düşünce ve rü'yânın mucidi olan süveydâ, lübb-i libâb-ı havass u kuvâdir: Bî-hurûf-i evsât ile zuhûr eden kelimeler, o noktanın harfleri olan havatırın kuşûr ü zurûfudur. Bu nokta, mananın güzel dimağıdır. İnsan bedenindeki hasseler, onunla aydınlanır. Zira beden her mevziinde bir başka idrak; başka fiil ve başka isimle kendi maslahatını görmektedir.

Her nesnenin tabiatı iktizası, zevk ü surûru ve lezzet ü huzuru vardır. İnsan kalbi de, marifet-i Yezdan ile izzet ve lezzet bulur; Rahman'a mahabbetle iki cihanda saîd olur.

İnsan kalbinin kendi âlemine dönmesi, her şeyden ehemdir. İnsanın, iftirâkıyla mahzun olduğu asıyla mülâkatı bu âlemde mümkün olur. Böylece kendi âleminde fenasız bekaya ve cefasız ve şüphesiz irfana ve diriğsiz cemale ve nihayetsiz devlete nail olur. Esasen insanın ahlâk-ı zemîmeden kurtulması da, gönülden içerü kendi vatan-ı aslîsine teveccüh kılmasına bağlıdır.

Ehlullâh'a göre, süveydanın sırr-ı istivâsı, hakikat-i insâniyedir; o da, rûh-i revânıdır. Allâhü Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de *“ve yes'elüneke ani-rrûhi -kuli-rrûhu min emri Rabbî ve mâ ütütüm mîne'l-'ilmi illâ kalîlâ”* buyurmuşlardır. Bu nazm-ı celîlin manası şöyledir: *“Sana rûhu sorarlar. De ki, ruh Rabbi'min işi (cümlesi)ndendir. Zâten size az bir ilimden başkası verilmemiştir.”* Demek ki, insan rûhu, rabbânî bir emirdir.

Bu “*emr*”i Mârifetnâme sahibi, bir hayy-ı müdriktir ki, gayra hayat ve idrâk itâ edici bulunmuştur diye anlatıyor. İbrahim Hakki’ya göre, bu “*emr*”in makam ve merkezi süveyda denilen noktadır. Süveydanın sözünü ettiğimiz eserde şu teşbihle anlatıldığını görüyoruz: O, ikiyüzlü bir müdevver ve mücellâdır, âlem-i gayba ve âlem-i şahadete müteveccih halk olunmuştur.

Eğer bu ayine saykal olsa, anda suret bulur. Bu vesîle ile büyük âlim sözüne şunları ilâve ediyor:....Her bir lisânın derûnunda bu âyîne mutavasavver iken ceh ü gaflet cengiyle ve gazabu şevhet cengiyle ve hubb-i dünya rengiyle ol âyîne mükedderdir ve anın saykal u cilâsı ve safâ vü incilâsı ilm-i hakikatle ve itbâ-ı şeraitle ve nazar-ı ibretle ve hilm ü ifretle ve zühd ü tâatle ve zıkr ü fikretle olduğu emr-i mukarrerdir. Pes bu müdevver ayinedir ki, mir’ât-ı vücud ve kâbil-i feyz-i mâbud ve merkez-i emr-i mâhuddur. Şu hâlde, “*min emr-i Rabbi*” lâfz-ı celîlinin merkezi, bu ayna oluyor. Ancak bunun keyfiyeti, ketmedilmiş bir sır olarak kalıyor; bu sır da yalnız ehlullah katında bilinmektedir. Mârifetnâme’de ehlullah da şu sözlerle anlatılıyor: Ehlullah, ol kâmilidir ki, nefsi tevezula hâk ve kalbi mâsivâdan pâk beytullah olup, insana “*şah damarından yakın*”dir.

Süveydaü’l-kalp (Sevâdül kalp, Sevda-ül Kalp)de denilen, bu “*nokta-i süveyda-i kalb*” Hakk’ın tecellisi, Kâbe, varlığın ilk mekânı, vuslat makamıdır.

Allah ile kulun buluşma noktası. Bu noktada bütün kâinat bir öz şeklinde mevcûttur. Gaybı müşâhade mahallidir. Gaybın keşfedildiği yerdir.

Duyguları yönettiği farzedilen bu siyah küçük nokta “*Öz’ün bilincine varılarak, varlık içinde yokluğa erişmenin sembolüdür, basiret gözü*”dür.

Kalp aynasına (cam-ı cihânnüma) cihâni gösteren kadeh, aynasıdır.

Süveyda, kalbin karakutusudur. Bitki bilimde tohumun içindeki itici güç, sürgün anlamlarına da gelir. Tohumun ortasında bulunan taneciktir. Kâinattaki karadeliklerin gizi ondadır. Süveyda’nın bir adı da kutb u bedendir. Ve insanın bâtin şemsidir.

Kâinat bir noktadan ortaya çıktı (Nokta-yi küll). Süveyda bu noktadandır. Marifet; katreden denizi bilmek ve zerreden güneşi görmektir. Noktanın sırrı süveyda da gizlidir. Gönüldeki en derin idrâk merkezidir.

Zuhur âleminde görülen her şey birer noktadan ibarettir. Bu nokta-i sugralar, o esas olan nokta-yı kübranın yansımasından ibarettir. Yani vücut olan o nokta-i kübra birdir. O nokta, insan-ı kâmil noktasıdır, kâinatın özetidir ve Hz. Muhammed’(SAV)dir. Diğerleri onun gölgesi, vücûd-u zillisi, aza ve kuvası yahut ümmetidir.

Kozmogoniden önce var olan hiçlik tasavvuf geleneğinde (ba)nın altındaki nokta ile eşleştirilir. (Sunar, 1975: 26-27).

Nokta, tüm boyutsal gelişmelerin başlangıcıdır. Ancak, bitmiş olanı da simgelemektedir. O halde nokta aynı zamanda Tanrının da bir göstergesi olabilir.

“Başlangıçta kaos vardı, her yer karanlıktı” cümlesini başlangıçta sadece yaratıcı güç vardı” şeklinde de düzenleyebiliriz.

İbrahim Hakkı'ya göre, kalbin tasfiyesini isteyen bir kimsenin, önce beş duyu yollarıyla kalbe gelen ve onu kuşatan çeşitli ilimler, fikirler ve zanlar iyi ve kötü hatıraları kalpten atması gerekir. Masivadan temizlenen kalp, sudür ilmi ile mahâret kazanır. Böylece Marifetullahı ulaşan kalbe “*hikmet pınarları akar*”, eşyanın hakikatı, mananın incelikleri, onda hâsıl olur. Bu mertebeye gelen kalp ile Allah arasında bir perde bulunmaz. Nitekim düşünürümüz bu hususla ilgili şu kutsi hadisi zikreder. “*Göklere ve yere sığmam. Ancak mümin kululumun kalbine sığarım.*”

Müellifimize göre, ilim ve irfan hazinesi olan kalp ile akıl arasında sıkı bir irtibat vardır. Kalp akıl vasıtasıyla bütün malukattan istifade eder.

III. GÖNÜL:

Kalp eğer iman nuruyla dolmuşsa o gönüldür. Aksi nefstir. Gönül ulviyete, nefis süfliyete mâyildir. Gönül, manevî âlemde tâc u serîr, nefis ise maddî âlemde esirdir.

İbrahim Hakkı gönülü bu beyitlerle anlatırken bazı deyim ve tamlamalarda kullanmış, benzetmeler yapmıştır. Gönül ile ilgili tamlamalardan dikkat çekenler şöyledir: Hâne-i dil, hâne-i viran dil, dil-i katî, gönül dostu, dil-i mestan, dil-i can, dil-i insan, gönül âlemi, melekût âleminin serçeşmesi, dil-i aşk, mehlkâ-yı dil, gönül mülkü, gönül tahtı, gönül aynası, gönül kapısı, gönül huzuru, gönül gözü, gönül âlemi, bahr-i ahâdiyet, menba-ı envâr, mahzen-i esrâr v.b. gibi. Benzetmeler ise:

Beyt-i Hüdâ, Beytullah, mülk-i beka, şîr'i Hüdâ, hâne-i matem, hâne-i virâne, arş-ı hüdâ, hâne-i ma'mur, nazârgâh-ı, Hüdâ, nazârgâh-ı İlâhî, mahall-i mârifet-i Yezdân.

Tasavvuf edebiyatında en çok işlenen konu gönül mefhumudur. Bu mevzu; gönül kırmak, gönül almak, gönül vermek, gönüllenenmek, gönülsüz, derya dil, deli gönül, gönül ferman dinlemez gibi kelime ve tabirlerle günlük konuşmalarımıza da girmiştir. İbrahim Hakkı'da bu konu onun şahsiyetinin bir parçası olmuştur diyebiliriz.

Kalbin içi aşk arzusuyla dopdoludur. Basiretli uyanık kalb Allah'a meyleder. Kalbine bak, kendini tanı, kim olduğunu bil. Kendini gönülden gören gönül ehli uyanık olmuştur. İbrahim Hakkı'nın bu konudaki beyitleri şöyledir:

Kalbine eyle nazâr, kendini tam kimsin

Kendüyi dilde gören ehl-i dil âgâh olmuş (Divan.106).

Kalbini Allah'tan başkasından boşalt ve seyret. Kalbinde Allah'tan başka bir şey kalmasın. Çünkü Allah'tan başkasından uzaklaşan gönül dostuna vasil olur.

Gönülden aşk haccına var ki, her canın kıblesi odur. Akıl ve idrakin arkadaşı olma, çünkü o aşka düşmandır. Bütün âlem gönül çevresinde acı bir

dalgadır. Dalgadan geç ve gönlün nihayetsiz denizinde gark ol. Gönül aynasında toz bırakma, sen seni gider. Cananı cana göster ki, gönül zevk alsın. Gönlün işareti olan bu sözü işit ve canla, başla kulak ver: “*Câni terk et ki, gönlünün ay yüzlüsünü çabuk bulasın*”.

Bu söz ki remz-i dildir işit, gûş-i cân ile

Terk eyle cânı tîz bulunur mehlîkâ-yı dil (Divan.129).

Sözlerimizi; akıl-kalp-gönül madenlerinin tevhîd, irfan, huzur, nur şehrinin bize sunduğu imkânlar üzerinde bir daha ve dikkatle düşünmemiz temennisiyle noktalayalım.

Kevn ü mekândan geç kalbine gel

Seyr eyle ‘aşkı dil meskeninden

Göz kamaştırır şimşek gibi gönül âlemini seyret ki, onda bu kış, yaz gündüz ve gece yoktur. Beden zindanını yık da çık gönül eyvanından bak. Gönül fezası ezeli feyzin iniş yeridir. Gönül eyvanının kıvrımı yüksek cennetten daha yüksektir. Çünkü gönül sultanı lütfuyla oraya tecelli, eyler. Gönül tahtında hakikat sultanı hükmeder. Bütün canlar itaat sevgisiyle gönlün fermanını tutarlar.

Çünkü dil tahtında sultân-ı hakikât hükmeder

Cümle cânlar hübb-ı taatle tutar fermân-ı dil (Divan.43).

Bu dar ve karanlık vücûtta hali hoş ve durgun olan kimse, gönül mülküne seyretsin ki, aydın gül bahçesi gönüldür:

O kim hoş hal ü sâkindir bu cism-i teng-i muzlimde

Gönül mülküne seyretsin ki dildir gülşen-i zibâ (Divan.43).

Bu gönül levhinde yürü, o aşk ilimlerini öğren. Gönül nazargâh-ı ilâhidir.

Sen onu varlığından sil.

Nazargâh-ı Hüdâdır dil, ânî sen varlığından sil

Çün oldu sâf kalbin bil, gerek mestânelik etmek

Gönül, bir lâtime-i Rabbâniyedir ve mâdeni bu nokta-i cismâniyedir. Gönül, bir hilkatın aslıdır ve onun şânı mahabbetir. Büyük âlim, bu noktada “*gönül*”le “*kalb*” arasına ince bir ayrılık koyuyor: Mârifetnâme sâhibine göre, gönülde kendini gösteren mahabbet, muâmele-i kalbe intikâl edecektir. İstiâreler şöyle sıralanıyor: Kalb, mâden-i İmandır ve fuâd menba-ı tevhîd-i irfandır. Kalb, makâm-ı huzurdur ve fuâd nedîme-i nurdur. İbrâhim Hakkı Hazretleri, kalbi üçe ayırmıştır; bu tasnifte kalbin bekleyiş dereceleri esas alınıyor: Kalb-i muntazır-ı atâ, Kalb-i muntazır-ı rızâ, kalb-i muntazır-ı likâ.

Mârifetnâme’den, sahiplerinin hususiyetine göre de, kalb çeşitleri çıkarmak mümkündür: Buna göre, gafilin kalbi, dünya iledir; zahidin kalbi, ukbâ iledir; arifin kalbi Mevlâ iledir. Müellif; dünya ile olan gönlü, ha’ib, ukbâ ile olan gönlü, zâib, Mevlâ ile olan gönlü de tayyib sayıyor.

Eserde bütün bu vasıflar sıralanırken, yer yer yapılacak işere de temâs olunmuştur. Mademki kulların kalbi Allah'ın nazargâhıdır; onu, mâsivâdan temizlemek, her tâatten evlâdır.

Kalb, ne gibi hâlleri arzeder? Hasiyeti nedir? İbrahim Hakkı'nın eserinde bu suâllerin cevaplarını da bir takım benzetmelerin çoğu, bâzı yönleriyle tasavvuf remizlerinden gelmektedir. Ona göre gönül, hâl ve ilhamların gelip gittiği bir kubbe gibidir. Diğer yandan Mârifetnâme sahibi, onu dikilmiş bir hedefe benzetir; öyle bir hedef ki, her yönden gelen oklarla delik deşik olmuştur. Üçüncü bir müşebbehühnih, ayinedir; öyle bir ayna ki, bütün suret ve şekiller, kendisine çevrilmiştir.

Kalp, şehir bent, gönül. Allah, insanın bedeni ve ruhu arasında maddî ve manevî dünyanın birleştiği yerde bir şehir yaratmıştır. Marifet mahalli ve bilme fiilinin icra merkezidir.

Kalb, kurbîyet makâmıdır. Esâsen, Hazret-i Peygamber'in kavline göre de, mü'mînin kalbi, Allah'ın evi değil midir? Bu evde sahibinden başka kimse bulunamaz. İnsan kalbi, bu vasfıyla büsbütün ehemmiyet taşımaktadır.

Mârifetnâme sâhibine göre kalbin bir vasfı da, her feyz için kavs-i nüzûl ve kavs-i urucûn devir noktası olmasıdır. İbrâhim Hakkı Hazretleri diyor ki, eğerçi kalbin mahalli bu lâhm-i sanavberîdir, (yânî kozalak şeklinde et) lâkin kendi mahal ü mekândan ve uyûb ü noksandan berîdir, eğerçi kalbin libâsı nâsûtîdir: Pes bu cevâb-ı sâfi, kalb için kâfidir.

İbrahim Hakkı, tasavvufî bir görüşle, insan kalbine büyük bir ehemmiyet vermiştir. Çünkü o, âzam-ı ekvandır; Yeždân'a âit feyzin feyyâzıdır; iki cihânın berzahı onlarda toplanır; üçü birlikte can âleminin gülîstanı, cemâlin aynası, ilim ve irfânın hazînesi, lûtf u ihsan deryâsıdır. İnsan, onlarla nefsini bilmekte ve mârifetullâha onlarla erişmektedir. Böylece Türk medeniyetinin sadece bir akıl medeniyeti olmadığı aklın anasıl yanarak gönle dönüştüğünü noktasından hareket edersek, Türk insanın devlet ve millet hayatının sağlamlığının kaynakları arasında cihangirlik ülküsünün neden emperyal olmadığı rahatlıkla anlaşılacaktır. Orta Asya'daki Türk düşüncesinin temelindeki “*diakatomik üniversalizm*” fikrinin köklü değerlerimiz arasındaki yeri üzerinde bu ciddiyetle bu sebeple ciddiyetle durmak işe o coğrafyadan başlamak gerekir.

Bizi bu sebeple çevreleyen varoluş esasını teşkil eden metaforların fonksiyonlarına mana ve ruhu ile sahip okunmadıkça güçlü bir gelecek kurmak zorlaşacaktır.

Kaynaklar:

Abdülkerim Cilî. (1953). İnsân-ı Kâmil.

AKŞEHİRLİ, Soner. *Çağdaş Metafor Teorisi*. Ege- Edebiyat Org.

- ALTINTAŞ, Hayranî. (1980). *Maarifetnâme'de Tasavvuf*. Ankara.
- ATEŞ, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*. Ankara: Kılıç Kitabevi Yayını. (Baskı tarihi yok).
- BİNARK, Neja ve İsmet Sefercioğlu. (1977). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*. Ankara.
- BİNGÜL, Abdülkuddus. (1993). "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın İlim Anlayışı", *Felsefe Dünyası*. S. a. ss. 14-20. Ankara (Ekim).
- BOLAY, Süleyman Hayri. (2009). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*.
- ÇELEBİOĞLU, Amil. (1979). "Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanında Gönül", *MK Dergisi*. C. I. S. 12, s.31.
- _____. (1988). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Ankara.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1972). *Marifetnâme*. (T. Ulusoy Sadeleş) İstanbul.
- Gülşehrî. (1975). *Mantık et-Tayr*. Haz. Agâh Sırrı Levend. Ankara.
- HAKKIOĞLU, Nevin. (1996). *İbrahim Hakkı (Erzurumlu) Divânı'nda Dîni ve Tasavvufî Unsurlar*. (Yüksek lisans Tezi). Erzurum.
- İBRAHİMHAKKIOĞLU, Mesih. (1973). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul.
- İsfahânî. (1997). *Müfredât Elfâzu'l-Kur'an*. Beyrut.
- Kuşeyrî. (1981). *Kuşeyrî Risâlesi*. (Haz. S. Uludağ) İstanbul.
- KÜLEKÇİ, Numan. (1997). *Erzurumlu Hakkı Divan'ı*. Erzurum.
- Muhammed Fuad Abdulkakî. (1986). *Mu'cem'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. İstanbul.
- SUNAR, Cavit. (1975). *Melâmilik ve Bektaşilik*. Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman. (2002). *İnsan. Manevi İA. Varlık*. İstanbul.
- YEĞİN, Abdullah. (1975). *İslâmî, İlmî, Edebî, Felsefî yeni Lûgat*. (3 bs). İstanbul.
- YILDIZ, M. Salih. (1997). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Felsefe*. İstanbul.